

ՕՐ. ՊԼԵՔՎԷԼԻ ՇՈՒՐՋ

ԱՅԻԹԱԼԱՅԻ

«Լուիզվիլ Հերալտ» թերթին Հոկտեմբերի 23 համարին մէջ կարեւոր յօդուածի մը կը հանդիպինք՝ Հայաստանի բարեկամուհի օր. Ալիս Սթուն Պլեքվելի վրայ, որուն համառօտ բովանդակութիւնն այս է.

Օր. Պլեքվել շատ կը սիրէ հայկական բանաստեղծութիւնը, Հայկական կոտորածին «Բարեկամը Հայաստանի» ընկերութեան ամենէն գործունեայ անդամներէն մին էր: Այս ընկերութիւնը կազմուած էր օգնելու համար թրքական մոլեռանդութեան ըրած զոհերուն, և միանգամայն գործ գտնելու Ամերիկա ապաստանարան մը փնտոտողներուն: Եւ շատ հետաքրքրուեցաւ մեր ազգային բանաստեղծութեամբ. իր թարգմանութեանց փոքր հատորը այնչափ մեծ յաջողութիւն գտաւ որ երկրորդ տպագրութիւնը սկսաւ, առաջնոյն լոյս տեսնելէն 15 օր վերջը:

Հայկական բանաստեղծութեան մէջ ամենէն սիրածն է Պետրոս Դուրեանի երկը, «երկաթագործի մը որդի յիսկիւտար. եւ րազալից պատանի մը որ հիւժձարտէ մեռաւ»:

Ներկայ հայ բանաստեղծներէն՝ Արշակ Զօպանեանը ամենէն աւելի գնահատուածն է իրմէ:

Օր. Պլեքվել բազմաթիւ թարգմանութիւններ ըրած է հայերէնէ. և կարեւոր աշխատակից մ'է «Armenia» հայաթեւրթին:

Հ. Թ. ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ

ՀՈՎՈՒԱԿԱՆ ԿԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ

Թ Ո Ւ Ղ Թ Ը

◁ ○ ▷

Ալիթալահ¹, — որ հայ թարգմանչին կամ օրինակողին գրչին տակ եղեր է Արեղահա, — թէ և անծանօթ անուն մը չէ մեզի, այլ նոր է հայ գրական պատմութեան համար, որ չի յիշուիր ոչ Հ. Զարբ-հանալեանի «Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց» գրքին մէջ և ոչ ալ Հ. Տաշեանի «Յուցակ հայ ձեռագրաց» գործին մէջ², Միարմանութեանս ձեռագիրներու հաւաքածոյն, որ լոյս հանած է անցելոյն մէջ զանազան գրութիւններ, որոնք կորսուած կը համարուէին, պահած է նաև Ալիթալահի անուամբ գրութիւն մը, «Ճառ՝ Աթեղահայի Ուտայի եւ պիսկուպոսի» տիտղոսով, որուն ասորի բնագիրը անծանօթ մնացած է մինչև օրերս³: Յիշեալ ճառը կամ աւելի վարդապետական թուղթը, թէև փոքրիկ իր ծաւալին մէջ և զուրկ թերևս շատերուն համար գրական մեծ արժէքէ մը, ունի սա.

1. Այդ անունը ասորի լեզուին մէջ կրնայ կարգադրուի Այիթալահ, Այիթիլահ, Այիթալահ, ևն. սակայն Աստեմանի ճշգրտոյն կը գտնէ Այիթալահ կամ Այիթալահ ընթերցումը, որ կը նշանակէ Աստեմանթեր կամ Աստեմանկիր. Bibl. Orient. I. էջ 394-5.

2. Հ. Տաշեանը իր «Յուցակ»-ին մէջ կը յիշէ Ալիս. թալա սարկաազը և անոր վկայաբանութիւնը, բայց ոչ Եղեանիյ կպիսկուպոսը՝ որու մասին է խօսքերս:

3. Թարգ. Տ. Ն. Բիւզանդացին կարգադրէ գրութիւնս, կարծիք յայտնեց թէ լաւագոյն է «Թուղթ» զնն փոխանակ «Ճառ»ի, նկատելով որ իրօք նամակի կամ թուղթի ձև և սկզբնաւորութիւն ունի: Այս կարծիքը ունեցած է նաև Հ. Բ. Սարգիսեան իր հրատարակած «Եւագրի վարք և Մատենադարութեանց» գործին ներածութեան մէջ, էջ 31Ա.

4. Յիշեալ գրութիւնը կը գտնուի մեր Է ճառընթերթի (Բ. 822) յո-յի էջերուն մէջ. Գրչութեան Թուականը թէ և անստոյգ է, սակայն բաւական հին կ'ընեն, հաւանօրէն ԺԱ-ԺԲ դարուն:

կայն մեզի համար իր մեծ նշանակութիւնը, իբրև մին մեր Ոսկեգարու արտադրութիւններէն, և մեր ամենէն նշանաւոր հեղինակներէն մէկուն իբր աղբիւր ծառայած ըլլալուն: Այս տեսակետով է աւելի՛ որ զայն կ'ուզենք մեր ընթերցողներուն ու շարժութեան առարկայ ընել, յետ ներկայացնելու անոր կենսագրական համառօտ մէկ քանի գիծերը:

Այլթաւահ, Քրիստոսի 324 տարւոյն, Ուռհայի կամ Եղեսիոյ եպիսկոպոս էր, յաջորդելով Սաադեհի¹: Տարի մը վերջը (325-ին) կը գումարուէր Նիկիոյ Ա տիեզերական ժողովը, ուր միացած քրիստոնեայ արեւելքն ու արեւմուտքը՝ բարձրացուց իր բողոքը ծայրը և հանդիսապէս դատարարեց Արիստի աղանդը, նուիրաւործելով հումադոսիկից կամ ի միասին հոկոս (ὁμοούσιος) բառը: Հոն, նոյն ժողովին Հարց մէջ, կը գտնուէր նաև Այլթաւահ, ինչպէս կը տեսնենք նշանակուած եպիսկոպոսաց ցանկին մէջ իր անունը զանազան հնչուամբերով²: Հոն կը ներկայացնէր ան արեւելքի ամենէն հեղինակաւոր և կեդեցիներէն մին, նշանաւոր իր քրիստոնէութեան ամենահին և առաքելական ծագումով³, և հզօր մրցակից մը Անտիոքի և Ալեքսանդրիոյ՝ իր հոգեւոր առաջնական ծառանական զարոցով⁴, որ սկսած էր ծաղկիլ նոյն իսկ Բ դարէն, և որուն տմենէն փայլուն ներկայացուցիչն եղաւ յետոյ Ս. Եփրեմ ասորին:

Անտարակոյս Այլթաւահ նոյն է Խորենացւոյ պատմութեան մէջ յիշուած «Եւթաղ Եղեսիայ»⁵ եպիսկոպոսին հետ, որ հիշող նոյն ժամանակ և նոյն ճամբով Նիկիա կ'երթար, երբ Ս. Արիստակէս ալ իրը հայ եկեղեցւոյ ներկայացուցիչ՝ կ'ուղեւորէր հոն, և իբրաւ հանդիպեցան կեսարիա քաղաքին մէջ: Այդ երկու անունաց — Այլթաւահի ու Եւթաղի — նոյն նութեան վրայ գրեթէ տարակուսելու բան չի մնար, երբ նկատենք որ՝ Եղեսիոյ եւթոփն վրայ երբեք Եւթաղ անունով եպիսկոպոս նստած չէ, և Նիկիոյ ժողովին գումարման տարին, 325 ին, Այլթաւահ էր անոր եպիսկոպոսը: Հետեւաբար «Եւթաղ» անունը սխալ ընթերցում կամ գրութիւն մ'է «Աւթաղ» կամ «Աթաղ»⁶ անունն, որ դրուած է Նիկիոյ ժողովին Հարց անուններու հայերէն ցանկին մէջ փոխանակ «Այլթաւահ»-ի:

Պատմութիւնը չափազանց ուշոգ է ասոր մասին. հագիւ հասուցեր է մեզի անունը, և մի քանի նշխարներ անոր կենսագրական գիծերէն: Նոյն դարու ուրիշ մեծորդի դէմքերուն քով, գէթ զբաղանքին, շատ աղօտ ու աննշան կ'երևայ պատկերը ասոր, որ հեռի կրօնական բուն պայքարներէ, աւելի հանդարտ միջավայրի մը մէջ, հովուական պաշտօնին հոգեբուն միայն նուիրուած, չէ ունեցած առիթը ցոյց տալու իր գրական կամ բեմական տաղանդը, որուն իբր նշմար մը հասած է մեզի յի-

1. Chronicon Edessenum. Assemani, B. O. I. էջ 394, 424: Gams. Series episcoporum. Ratisbonae, 1873:

2. J. D. Mansi, Sacr. Concil. Collectio. II. Florentiae, 1759. — Գնացելի հրատարակած Նիկիոյ ժողովին Հարց ցանկին մէջ կը յիշուի, էջ 194-6, հայերէն «Աւթաղա յՈւռհայէ» 73որդ, ինչպէս աղետարար հաղորդեց ինձի Հ. Գաբր. Խ. Վ. Մենսիկիեան. յուն. Ἀεθαλάξ Ἐδεσθῶν, Ἀεθιλάξ Ἐδεσθῆς, լատ. Ethilaos, Aetilaus, Aethilaus, ևս:

3. Եղեսիա քաղաքը մ'է միայն կը պարծի, հաւասար Անտիոքի, շատ կանուխն քրիստոնէական հաւատքը բնորոշած ըլլալուն, այլ նաև միշտ անոր մէջ հաստատուն մնալուն վրայ, հակառակ այնքան բռնու հալածանք-

ներ կրելուն Պարսիկներէն, որուն համար ուլ կը կուէր «սուրբ, օրհնեալ, բարեպաշտութեամբ զարգարեալ» քաղաք. Assemani Bibl. Orient. I. p. 261, 278, 417. — Theod. Hist. Eccles. III, 26:

4. Եղեսիոյ զարոցն էլան Բարդեճան, Ս. Ղուկիա. Նոս քահանայ, Եւսեբիոս Եմեսացի, և ուրիշներ, Բ և Գ դարերուն: Հոն կը նաև առանձին զարոց մը պարսիկ քրիստոնէից համար, որոնց եկեղեցական լեզուն ասորիէն էր, հիշող ինչպէս մեր մէջ՝ Դ դարուն և Ե.ին ըսկիզբերը:

5. Մ. Խոր. Պատմ. Հայոց. Բ, դ. 2թ. էջ 378. Վճնեաթկ, 1881:

6. Տե՛ս Չորդ ծանօթութիւնը:

շեալ վարդապետական թուղթը՝ Նախանձաւոր ու հաւատարիմ իր բարձր կոչման, ինչպէս նաեւ գիտակից անոր պարտականութեանց, հռանդուն քարոզիչ ու ախոյեան մ'եղած է ճշմարիտ հաւատքին, ինչպէս ենթադրել կու տայ իր գրութիւնը։ Եւ այն աղմկալից ժամանակներուն, երբ իրենց դիրքով և գիտութեամբ «կարծեալ սինքն եկեղեցւոյ», ինչպիսիք էին երկու իւսերիտները և ուրիշներ, կը դեղէէին իրենց ուղղափառ հաւատքին մէջ, սա երբեք չի դադրեցաւ Նիկիական դաւանանքին ամենաջերմ պաշտպաններէ մին ըլլալէն։

Եղեհայի Փրոնիկոնը, իր արտակարգ համառոտութեան մէջ, կ'աւանդէ թէ՛ հազիւ բարձրացած եպիսկոպոսական աթոռին վրայ՝ շինեց քաղաքին գերեզմանատունը և եկեղեցւոյն հարաւային կողմը, և չորս տարի վերջը (328ին) կարեւոր յաւելումներ և նորոգութիւններ երաւ եկեղեցւոյն վրայ՝ իսկ Ս. Եփրեմի վկայութեան համաձայն, Այթալան չէ խնայած ո՛ր և է ճիգ և ջանը՝ ոչ միայն կրօնը և բարեպաշտութիւնը ծաղկեցնելու՝ այլ նաև ուսումը և գիտութիւնը զարգացնելու և Դպրոցին փայլը աւելցնելու, որուն օրինակին հետեւեցան վերջը Աբրահամ և Բաբուլաս նշանաւոր եպիսկոպոսները՝։

Սակայն ասորի գրականութեան պատմութեան մէջ չի յիշուիր բնաւ, թէ Այթալան եպիսկոպոսը հեղինակ ըլլալ ո՛ր և է գրութեան մը։ Աստեմանի Եղբարը, որ այնքան պրպտող միտքեր եղած են, և ասորի ո՛ր և է գրական աշխատութեան մը ամենազոյզն հատակոտորն իսկ զանց ըրած չեն ամփոփելու և հրատարակելու իրենց Արևելեան Մատենադարանին մէջ, Այթալանի մասին ակնարկ մ'անգամ չեն ընեիր՝ թէ ո՛ր և է թուղթ մը կամ ճառ մը

գրած ըլլայ, Հաւանօրէն շատ կանուխէն մոռացութեան տրուած կամ կորսուած պէտք է ըլլայ անոր վարդապետական թուղթը, ոչ իր քանակովը և ոչ ալ իր գրական արժէքովը մեծ դեր մը կատարելու սահմանուած ըլլալով։ Արդէն անոր ոչ յոյն և ոչ լատին թարգմանութեան մը հետքն անգամ չի նշմարուիլ՝ ևս աւելի կը հաստատէ այն ենթադրութիւնը, թէ շատ անձուկ շրջանակի մէջ անցած է յիշեալ գրութիւնը։ Սակայն անոր բովանդակութիւնը, կրօնական տեսակետով կամ վարդապետութեան պատմութեան համար, ունի իր առանձին կարեւորութիւնը։ Իսկ հայերէն թարգմանութիւնը կը պարտինք ապահովապէս դպրի մը կամ պարագայի մը, այն է՝ մեր առաջին թարգմանիչներէն ոմանց — որոնց զխաւորն էր Եզնիկ Կողբացին — Եղեհաւ զրկուած ըլլալուն իրենց վարդապետներէն, որպէս զի թարգմանեն հոն ասորի հեղինակներուն և Հարց գրուածները և Հայաստան զրկեն՝։

*
* *

Փրութեանս սկզբնաւորութիւնը նամակի ձև ունի. «Աւետարանիչք բարեաց, քաղոպիչք խաղաղութեան, ևն, ողջոյն և խաղաղութիւն բազմասցի ձեզ ի մի ճշմարիտն Աստուծոյ . . . և զօրութիւն շնորհաց նորա ի ձեռն ճշմարիտ Հոգւոյն և զիցի ընդ ամենեանի»։ Այս համառոտ օրհնութեան ողջունէն վերջը, կը սկսի պատմական ոճով յիշատակել հռովմայեցի վերջին կայսերաց հալածանքը քրիստոնէից դէմ, Կոստանդիանոսի յաղթանակը և զարժը, յարելով անմիջապէս Նիկիոյ ժողովին գումարումը, անոր մէջ հաստատուած հաւատոյ դաւանութիւնը, ևն։ Սակայն չի յիշուիր հոն Արիոսի անունը, և ո՛ր և է

1. Ass. Bibl. Orient. I. p. 394. II. p. 37, 170, 924.

2. Սուրբատ, Եկեղ. Պատմ. Բ, 9. Գ, 6.

3. Կորին, Պատմ. Ս. Մեսրոբեայ, էջ 32-3, վեհատիկ, 1894.

4. Սոյն հոգւական կամ վարդապետական թուղթը ուղղուած է հաւանօրէն ասորածէս կամ ասորաւեղոս պարսիկ քրիստոնէից, որոնք կ'ակնարկէ «ընտրեալք ի հեթանոսաց» բառերով, և կը բացատրէ անոնց հաւատոյ զլիւսաւոր մասունքը։

ականարկ մը չի կայ անոր մուլար վարդապետութեան՝ Յիշխալ հաստոյ դաւանութիւնը, որ հոս յիկիւյ Ս. Հարց կ'ընծայուի, շատ կը տարբերի յիկական հանգանակէն, և բնաւ Ս. Աթանասի ընծայուած հանգանակին կամ անոր վարդապետական Արտայայտութեան հետ նմանութիւն չունի՝. այլ աւելի ընդլայնած, Ս. Գրոց վկայութիւններով ճոխացած, աւելի ճառի մը քան հանգանակի երևոյթն ունի։ Հոն կը յիշուի նաև Զատիկին խնդիրը, որ նախորդ դարերուն մէջ այնքան կրօնական յուզումներ պատճառած էր, ու արեւելքի մի քանի Եկեղեցիներ, տգիտութեամբ և յամառ աւանդութեամբ մը, Զորքտաւաւ ներսորդ կոչուած հերձուածի մը ծնունդ տուած էին, Հրէից հետ նոյն օրը կատարելով Զատիկը։ Այս կարևոր խնդիրն ալ, կոստանդիանոսի առաջարկին վրայ, որոշուեցաւ նոյն ժողովին մէջ, « և միաբանեցան առնել ի մի օր Զատիկ, կ'ըսէ Աստիքալ, յորժամ կամիցի յաւելուլ լոյսն տուրնջեան ի ժամս իւր քան զժամս իսլաւարին գիշերոյ »։

Սոյն պատմական հատուածէն վերջը՝ կը սկսի բուն վարդապետական բաժինը, որ զբաւած է գրեթէ թուղթին մեծագոյն մասը, ընդհանրապէս Ս. Գրոց վկայութեամբ հաստատելով Երբորդութեան խորհուրդը, Քրիստոսի աստուածութիւնը և մարդկութիւնը, Հոգւոյն Սրբոյ աստուածութիւնը, Ս. Հաղորդութեան խորհուրդը և քրիստոնեայ կրօնից ուրիշ վարդապետութիւնները, են. առանց սակայն բանական կամ բնական փաստերով ապացուցանելու միշտ ըսածները, ինչ որ կ'ընեն ուրիշ Ս. Հարք։ Անկէ վերջը կը սկսի աստուածաբանական և իմաստասիրական կնճռոտ հարցեր մէջ բերել, որոնց լուծումը կը ջանայ տալ Ս. Գրքի վկայութիւններով և կամ բնական փաստերով, օրինակներով և բացա-

տրութիւններով։ Իբր ապացոյց ասոր՝ մէջ կը բերեմ հետեւալ տողերը, որուն մէջ կը բացատրէ Քրիստոսի « Երթամ և գամ » խօսքը. « Երթալ այն է՝ յորժամ դադարէ յառնելոյ զգորութիւնս ի ձեռն սրբոց իւրոց, և զալն այն է՝ յորժամ ցուցանէ նշանս և արուեստս ի ձեռն արդարոց և ճշմարտից։ Իբրև զարեգակն՝ որ ծագէ ի վերայ ամենայնի որ յօղս և յերկրի են և ի ծովու. բազումը են որ ոչ տեսանեն զճառագայթն նորա, լցեն որ կոյրը իցեն և իցեն որ ի քուն կայցեն. և որ ունին աչս և արթունը են, տեսանեն զբաղցրահայեաց նշոյլս նորա »։ Գեղեցիկ կերպով կ'ապացուցանէ թէ ոչ միայն հակասութիւն չի կայ հին կտակարանին և նորին մէջ, այլ մանաւանդ թէ այնպէս ներդաշնակ կերպով միացած են իւրարու, որ մէկը կը լրացնէ միւսը, և հինը անբոժնելի և թերի պիտի մնար առանց նորին. կը խօսի Աստուծոյ անսահման էութեան վերայ, թէ ինչպէս կը բնակի « ի լոյս անձինն իսկութեան, և ընդ ամենայն անցանէ նորբ և աներևոյթ զօրութեամբն, և ընդ յմիջ ոչ խառնի և ոչ արգելու, այլ ինքն պատեալ և փակ ունի ընդ իւրև զամենայն »։ Այս խօսքերէն կը հետևի բնականաբար այն առարկութիւնը, թէ ինչպէս Աստուած ամենուրեք ըլլալով և ամէն բան բովանդակելով իր մէջ՝ անխառն ու մաքուր կը մնայ անսուրբ արարածներէն։ « Որ զայդ ամեն զմտաւ, կը պատասխանէ, նայեաց ընդ արեգակնս՝ որ արարած նորս է, զի ծագեալ ծաւալեալ կայ ի վերայ ամենայնի առհասարակ, ոչ ի սուրբ ինչ իրաց սրբի և ոչ ի պղծոցն առնու իսպառնած և աղտեղանայ։ Սոյնպէս և հուր՝ յոր և մերձեցի՝ սրբէ և մաքրէ, և ինքն իւրից ոչ աղտեղանայ։ Եւ թէ սոքա տնկակիցք և համագինք արարածոց՝ ոչ աղտեղոյն աղտեղանան, այլ սրբելով սրբեն, որչափ ևս առաւել անզրնին և անխառնելի զօրութիւնն առաւել սրբելով սրբէ »։

Այս ոճով կը յառաջէ ան, առանց տաւանելու բնաւ ո՛ր և է դժուարութեան առ-

1. Enchiridion Symbol. etc. Henr. Denzinger, 1900, Leipzig. էջ 36-7. Հանդանակ հաստոյ. Հ. 8. Գաթրեան. վիեննա, 1891. էջ 25-6, 36-7.

ջև, զիմեկով յաճախ նմանութեանց կամ օրինակներու, ուր որ բանական փաստերը բաւական պիտի չըլլան համոզելու կամ ըմբռնելի պիտի չըլլան իր ընթերցողին։ Բուն, Վերջը հազիւ հարեանցի ակնարկ մ'ընեմով նիւթական էակաց, կ'անցնի խօսեալու հրեշտակներուն և զիւրաց վրայ թէ ինչ բնութիւն ունին, ինչու «հուր» կամ «հողմ» կը կոչուին Ս. Գրքին մէջ, կրնան մարմնաւոր իրաց գործողութիւնները կատարել, են. ինչպէս «ազատ» և «անձնիշխան» կ'ըստին, քանի որ հրեշտակը չեն կրնար մեղանչել ու սատաշան չի կրնար դառնալ իր շարութիւնէն։ Կայ ի բնէ չար ու բարի, և թէ ասոնք «անձինք» են թէ արգասիք անձանց»։ Ինչպէս կրցեն է միանալ հոգին մարմնոյն հետ, երկու աննման և իրարու հակառակ գոյացութիւններ, են։ Եւ այսպէս կը շարունակուի շարք մը բնագիտական հարցերու, որոնք նոյն ժամանակի խորհող մտքերուն տեսակ մը սեւեռութեամբ դարձած էին, նոյն իսկ իմաստասիրական դըպրոցներէն դուրս՝ մուտ գտնելով ժողովրդեան դասակարգին մէջ, որուն կ'ուզէ Ս. Հայրս իր ներկայ թուղթը Սոդ վերջին բնագիտական խնդիրները, որոնք հոս շատ վեր ի վերոյ շօշափուած են, ընդարձակօրէն կը գտնուին արդէն մեր Եզնիկ կողմէ Բեդ աղանդոց» զրքին մէջ, որով կարելի է աղերս մը կամ ասնչութիւն մը ենթադրել ներկայ գրութեան և Եզնիկայ մատենին մէջ, ինչպէս պիտի ցուցուի քիչ վերջը։

Հոս անցողակի ըսեմ որ, Այթթալահի գրութեան առաջին էջը (25—30 տողի չափ), որ կը սկսի «յամի իննետասնե՝ րորդի Դիոկղեսիանոսի և երից ընկերացն՝ որք յարուցին հալածանս ի վերայ քրիստոնէից», և կը վերջանայ «քննեցին զգիրս և զրեցին հաւատս թէ՛ մի է Աստուած» են, — ուր կը յիշուի Կոստանդիանոսի յաղթանակը, դարձը ի քրիստոնէութիւն և Նիկիոյ ժողովին գումարումը, — գրեթէ բառ առ բառ կը գտնուի Սերէոսի պատմութեան մէջ, ագուցուած այն ընդարձակ

վարդապետական թղթոյն, զոր Ներսէս Գ կաթողիկոսը և հայ եպիսկոպոսունք կ'ուղղեն առ Կոստանդին Բ կայսրը։ Այդ թուղթը ընդհարդէն մէջը կցկուտը քաղուած, ներ զանազան հեղինակներէ, օր. Պիտոյից զրքէն, Աթաթանգեղոսէն, են, ուր յաճախ կրկնութիւններ են, թերի և կրճատ նախադասութիւններ և անկապ իմաստներ։ Հոն արդէն ուշադիր ընթերցողը անմիջապէս պիտի անդադարանայ, թէ մեր յիշած կտորը եկամուտ է՝ կրկնութիւն ըլլալով էջ մը առաջ ըսածներուն։ Հաւանական է թէ սոյն հատուածը, ինչպէս նաև Պիտոյից զրքէն և ուրիշ քաղուածոյ կտորները, չէին գտնուեր թղթոյն սկզբնագիր օրինակին մէջ, և Սերէոսէ վերջն է՝ որ ո՛ր և է զաղափարող մը, յիշեալ նախակին աւելի հմտական ձև մը տալու և ճախնելու համար, ագուցել է անոր՝ ինչ որ նոյն նիւթին վերաբերող կտորներ զրքէն է յարմար կամ անյարմար։

*
* *

Վերը մէջ բերուած սակաւ տողերն իսկ բաւական պիտի ըլլան համոզելու, մանաւանդ ո՛վ որ պարապած է հայերէն լեզուին կազմութեան և անոր պատմութեան, թէ Այթթալահի գրութեան թարգմանութիւնը անտարակոյս մեր Ոսկեդարու շրջանին կը պատկանի, ու հարկ է անպատճառ մը որ թարգմանչաց երիցագոյն դասուն մէջ փնտռել անոր թարգմանիչը։ Կը բաւէ ուշ դնել բառերուն ընտրութեան, անոնց կանոնաւոր և վայելուչ դասաւորութեան, բացատրութեանց յատկութեան և պարզութեան՝ առանց բան մը կորսնցնելու վսեմ և կորովի ըլլալէն, իր այն

1. Սերէոս. Պատմ. ի Հերակէն. հրատ. Ք. Պատկան. Պետերբուրգ, 1879. էջ 130—1. Այթթալահէն փոխ առնուած կամ ներմուծուած հատուածը կը սկսի. «Յամի (երկերիւր ութսուն և չորրորդ) կենարարին մերոյ և փրկչին Յիսուսի Գրիստոսի թագաւորէ Դիոկղեսիանոս»... և կը վերջանայ «քննեցին զգիրս և զրեցին հաւատս ճշմարիտ» որ ի Նիկիոյն աւետարանեցու մեջ».

կտրուկ և ներդաշնակ ոճին մէջ, — ձիրքեր՝ որոնք յատուկ են Մեարոպեան դասական լեզուին, որուն իբր օրինակ կը ներկայանայ Եղնկայ գրգռկը։ Եթէ տեղ տեղ կը մնան մոլթ կէտեր, զարտուրութիւններ կամ անճշտութիւններ, որոնք շատ ցանցաւ են համեմատութեամբ, անոնք թարգմանչին վերագրելի չեն, այլ օրինակողաց անհոգութեան։

Իսկ թէ ո՞վ կրնայ ըլլալ թարգմանիչը, թէ և դրական փաստեր չունինք ասոր պատասխանելու, սակայն եթէ ուշ դարձնենք ճառուած նիւթին, վիճարանութեան առարկայ եղող խնդիրներուն, իմաստներուն և մանաւանդ բացատրութեանց, որոնք գրեթէ նոյնութեամբ կը գտնուին

«Եղծ աղանդոց» մատենին մէջ, մեր մշտքին վրայ ըրած առաջին տպաւորութիւնը կամ ենթադրութիւնը գրեթէ ապահով եւ զրակացութեան մը կը փոխուի, թէ Ալիթալաշի թղթոյն թարգմանիչը ուրիշ մէկը չի կրնար ըլլալ՝ բայց նոյն ինքն Եղնիկ։ Եւ այս եզրակացութիւնը ամրացնելու պիտի ծառայեն այն ցիւլ պատմական տեղեկութիւնները՝ զոր ունինք իր մասին, այն է՝ թէ Եղնիկ հաւասարապէս ծանօթ էր ասորի լեզուին՝ ինչպէս յունարեներն, և ճիշդ այդ էր պատճառը՝ որ Եղեսիա զըրկուեցաւ իր վարդապետներէն ասորի Ս. Հարց գիրքերը թարգմանելու։ Հետեւալ համեմատութիւնը լիուլի պիտի հաստատէ ըսածներս։

Եղնիկ (էջ 90-92, 95)

Բայց և զայն ևս պարտիմք գիտել, թէ հրեշտակք և դևք և ոգիք մարդկան անմարմինք են. զի զհրեշտակաց ասէ. «Արար զհրեշտակս իւր հոգիս և զպաշտօնեայս իւր բոց հրոյ»։... Այլ պէս վասն սաստկութեան բոցեղէն կոչին հրեշտակք, նոյնպէս և վասն արագութեան և տաւաճութեան՝ հոգեղէնք, որ է՝ հոգմեղէնք. բայց բնութեան նոցա ի վեր է քան զհոգի և քան ըզհուր, նուրբ և արագ քան զմիտս։

Եւ Եղնիկի հրատեսիլ և բոցայեղու ի կատս ազգի ազգի կերպարանօք յօդեալ, և կառավար մարդակերպարան երևեցուցանէր. քերթէս ազգի ազգի զազանօք յօդեալ, և ձեռն ձգեալ իբրեւ զմարդոյ քերթէի, ևն։

Այս համեմատութենէն կ'երևի թէ նոյն շունչն է՝ որ անցեր է երկու գրիչներու վրայէն, մի և նոյն գաղափարները երկուքին մէջ ալ նոյն կտրուկ և կտրուկ ոճով բացատրուած. և ինչ որ Եղնիկ թարգմանիչը՝ ասորեներին ազգեցութեամբ՝ ըսած է Ալիթալաշի մէջ «արար զհրեշտակս իւր հոգիս», նոյնը՝ Եղնիկ հեղինակը սրբազրած է «Եղծ աղանդոց»ին մէջ «արար զհրեշտակս իւր հոգիս», ինքն իսկ բացատրելով թէ «զոյս և հոգմոյ անուն եբրայեցերէն և յունարէն և ասորեերէն նոյն է»։ Ամէն տարակոյս փարատելու համար՝ թէ Ալիթալաշի թղթոյն թարգմանութիւնը Եղնկայ գրչին արտադրութիւնն է, կը բաւէ

Ալիթալաի

Իսկ զբնութիւն վերին զօրութեանց և զգիւաց և զշնչոց մարդկան չէ հնար մարմնաւոր աչաց տեսնել... «Արար, ասէ, զհրեշտակս իւր հոգմս և զպաշտօնեայս իւր ի բոց հրոյ»։... Այլ կոչեցան հուր վասն զօրութեան զոր ունին, զի որպէս հրոյ ոչինչ կայ առաջի՝ յորժամ բորբոքիցի յայրել, նոյնպէս և ոչ նոցա ինչ առաջի կարէ կալ... ասին և հոգմ՝ վասն երազ և նուրբ բնութեան։

Եւ յորժամ երևեցան երբեք երբեք, ոչ միով կերպարանօք երևեցան. այլ երբեմն ի նմանութիւն քրովբէից, երբեմն ի նմանութիւն կառաց և զազանաց, երբեմն իբրեւ թևաւորք և երբեմն ի կերպարանս մարդկան, ևն։

Կարգալ անոր ո՛ր և է մէկ էջը, ուր պիտի տեսնուին լեզուի մի և նոյն դարձուածները, մտքի միևնոյն նրբութիւնը, սա տարբերութեամբ միայն՝ որ մինչ Ալիթալաշի մէջ ո՛ր և է խնդիր վճանական կամ վարդապետական ձևի տակ կը ներկայանայ, անոնց իմաստներու, առանց իմաստասիրական ապացոյցներու, այլ միայն Ս. Գրքի վկայութեամբ հաստատելով և առաջարկելով իր մասն հաւատոյ. ընդհակառակն, Եղնիկ իմաստասիրական փաս-

1. Եղծ աղանդոց. յէջ 90, 92, 260-1.

2. Եղծ աղանդոց. էջ 90.

տերով զինուած մէջտեղ կու գայ, կը վիճէ, կը կռուի, և չի քաշուիր ապարիզէն, մինչ և որ չյաղթահարէ հակառակորդը: Կը բերեմ հոս Այիթալահի թուղթէն հատուած մը, որ պիտի կարծուի ըլլալ «Եղծ ազանդոց»ին մէկ էջը:

«Եւ մի՛ յորժամ հայիցիս ընդ չափ թանձրու թեան և սեղմութեան արարածոց, կարծիքես թէ՛ դժուարին է գորութեանն (Աստուծոյ) անցանել ընդ նոսա և ոչ խառնիլ. ունին օրինակ գունչն՝ որ հաստատեալ է ի կերպարանս Արարչին խօսուն և իշխանութեամբ. յորժամ շարժի ուրիշ հաստեմ, եթէ յերկինս և թէ յանդունդս՝ արագ և անարգել հասանէ, և կարծէ յընչի և յոչնչի լինել, իբրև չիք հնար արարածոյ լինել բնութեամբ յընչի և յոչնչի, բայց միայն ամենազօր գորութեանն՝ որ ունի միազգ ի ձեւին գունչին և գինչն. զի որպէս ի չգոյէ ած ի գոյս, սոյնպէս կարող է ի գոյէ անտի ի չգոյն դարձուցանել: Եւ թիրեմ վասն այսորիկ ասի խօսողն բնութեան շնչոյն՝ նմանութիւն Աստուծոյ, զի որպէս սա կարծեօք կարող է լինել յընչի և յոչնչի, նոյնպէս Արարիչ բնութեանն ճշմարտութեամբ կարէ լինել յընչի և յոչնչի... Բազում անգամ յորժամ լսեմք զազգի ազգի վայրաց և զթաղաքաց, իսկ և իսկ անդր հասանեմք մը տօք և նկարեմք փողոցս և հրապարակս, և ի վայրսն՝ դաշտս և լեռնիս և ձորս և հովիտս. և թէ զէպ լցի անդր երթալ, ոչ այնպէս գտանին՝ որպէս մտօք նկարեմք: Արդ չունի զհաստատի պատկեր Արարչին, որ ոչ յորժամ շարժի՝ ապա հասանիցէ յոր հոյս գիմիցէ երթալ, այլ ճշմարտութեամբ և բնութեամբ ի վերայ ամենայնի և յամենայն տեղիս և ուր չիք տեղիք: Ո՞վ խոլք մեծութեան Աստուծոյ, որ հաստատեաց կացոյց զամենայն արարածս յոչնչին, անընդհատ և քննելիս, աներևոյթս և երևելիս, և աննախանձ շնորհեաց ամմարմին և անմահ բնութիւն ամենայն

Այիթալահ

Ասին դարձեալ բնութիւնք և չորքն ստիքիք, այսինքն՝ շնորութիւն, ցրտութիւն, խոնաւութիւն, ցամաքութիւն... ասին և բնութիւնք ամենայն մարմնաւորաց որ ի ցամաքի են:

Թէ որպէս ասինն՝ էին հրեշտակք հուր և հողմ, ասինքն չէր նոցա հնար ամուսնացալ ընդ մարմնաւորս. թող թէ ամմարմինք և անգինք են... այլ ընդ մարմնոյ ամուսնանալ և ոչ դիւաց... զոյ հնար:

Ձի թէ յայն հաստեալ էր, և ոչ ի վախճանի գեհենն խոստացեալ լինէր այնմ՝ որ միշտ կառարէ զգործ իւր յոր հաստատեցաւ... և զի թէ պէտեւ փորձին զբարութիւն իւր զոր էա՞ն՝ ի շարութիւն դարձոյց, են:

Եւ սպասնայ որ չարն կոչի ասմով վասն ապ-

խօսնոց, և որպէս յորդառատ և անգեղ յայտարար զբարերարութիւն իւր. զի թէ և անհնարին ինչ յանցանս ինչ յանցանիցեն իշխան ազատութեամբն, ոչ դարձուցէ զանմահութիւն նոցա ի մեռելութիւն, և ոչ զկամակար անձնիշխանութիւն բերցէ իշուսցէ ի տկարութիւն: Եւ զի՞նչ ասեմ թէ անմահութիւն և իշխանութիւն շնորհեաց նոցա, ուր զաստուածն և զտէր անուն ոչ արգել աննախանձ ի խօսուն արարածոց, Եւ ունի բնութիւն ամենայն խօսնոց խառնուած ի գննեացն, այսինքն՝ ի չորիցն բնութեանց, ի ջերմութենէ և ի ցրտութենէ, ի խոնաւութենէ և ի ցամաքութենէ. զի սոքա անընդհատ են և նոքա անընդհատ, սոքա երևելիք և նոքա աներևոյթ, սոքա անցանելոցք և նոքա առանց անցանելոյ»:

Ո՞վ այս տողերը կարդալով՝ պիտի չուաննայ պատրանքը կարծելու վայրկեան մը, թէ հոս ասորի Ա. Հայրը չէ՞ այլ նոյն իսկ Եզնիկն է որ կը խօսի իր մարբենի լեզուովը, այնքան զգալի է վերի տողերուն մէջ անոր կորովի և տրամաբանող միտքը, անոր յստակ և ներդաշնակ լեզուն: Ո՞ր է հոն թարգմանութեան հետքը, ո՞ր են հոն ասորերենին ազդեցութիւնը կամ արտուղութիւնը, որոնցմէ ազատ շատ քիչ թարգմանութիւն ունինք: Հոն կ'երևին արդէն նմանութեան նշմարներ, և անժխտելի է թէ Եզնիկ ներշնչուած է Այիթալահի իմաստներէն, և զանոնք թարգմանելով՝ իւրացուցեր է անոր կարծիքները և տեսութիւնները: Այդ երևոյթը աւելի ահներեւ պիտի ըլլայ հետեւեալ համատարածութիւններով.

Եզնիկ

Քանզի մարմին մարդոյ ի չորից տարերց խառնեալ է, ի խոնաւութենէ, ի ցամաքութենէ, ի ցրտութենէ և ի ջերմութենէ... որպէս և ամենայն մարմնաւորաց որ ի ցամաքին են (էջ 80):

Ձի եթէ ի բնութենէ հողմը և հոյը էին... ո՞ր իշխեցին շնչին՝ որք ասեմ թէ հրեշտակք ընդ կանայս ամուսնացան: Ապա թէ ամմարմինք էին, չէր մարթ ամմարմնոցն ընդ կանայս մարմնաւորս ամուսնանալ (էջ 91, 100):

Եթէ այնպիսի արարեալ էր գնա Աստուծոյ, պատիժս ի նման չէր պարտ պահանջել, զի պահեաց զպայման բնութեանն՝ յոր արարն զնա Աստուծո... ապա եթէ յԱստուծոյ բարեւոր զղև և անձամբ անձնէ դարձոյց զհաման ի չար, են. (էջ 52):

Չսպասն անուն վասն խոտորելոյն էառ իւր

Արիթմալաւ

Ինքնիկ

ստամբող մտացն, զոր ստացաւ ինքն իւրով կա-
մակարութեամբն. չէր ի բնէ չար և չարչարիչ,
այլ ինքն կամեցաւ և եղև չար. և ոչ որպէս ու-
մանք բամբասն թէ յայն իսկ հաստատեցաւ զի
եղիցի փորձիչ արդարոց... զի զարդարն նովաւ
գտնէ և զուրբն ի նորա բովն քննէ և պարզէ,
և զմեղաւորացն զաղտն և զծանգն նորա հալու-
ցօքն երևցուցանէ:

Եւ ոչ զօրութիւն ինչ բռնաւոր է ստատնայ,
թէ բռնաբար ինչ ապստամբեաց և կամ թէ բռնի
զոք վարիցէ ի չարիս, այլ պատրանօք և զրգոն-
լով... և ոչ ունի կանխագիտութիւն, յայնմանէ
յայտ է որ խառնիխուռն մարտնչի:

Եւ այսու յայտ է թէ չիք ինչ չար կամ բարի
բնութեամբ... և արդարև գեղեցիկ են ամենայն
գործք Աստուծոյ... Ունին անձնիշխանութիւն և
ազատութիւն, և կարեն զառնալ կամակար մը-
տօք ի բարի և ի չար:

Եւ աննախանձ չնորհեաց անմարմին և ան-
մահ բնութիւն ամենայն խօսնոց:

Եւ չայն և բարին ոչ եթէ անձինք ինչ են,
այլ ի գործոց անուանին որ երբեմն բարիք էին՝
չալօք, և որ երբեմն չալօք՝ և ապա բարիք:

Որպէս և որչափ առնու հրաման, այնչափ
փորձէ (ստատնայ). ի փորձութեանցն իմանամք
որովք փորձեաց զՅովք. զի ոչ որպէս և կամե-
ցաւ փորձեաց, այլ որպէս և առ հրաման, և զի
ոչ աւելի քան զկար մարդկան փորձէ զնոսա
փորձին:

Ասոցն պէս կը գտնուին ուրիշ նմանու-
թիւններ իմաստներու և բացատրութեանց,
որոնք եթէ բոլորովին փոխառութիւն կամ
բանաբարութիւն ալ չեն, սակայն անժըխ-
տելի կ'ընեն այն կապը կամ առնչութիւնը
որ կայ երկու յիշեալ գրութեանց մէջ, որ
չի կրնար ուրիշ կերպով մեկնուիլ՝ բայց
միայն ենթադրելով թէ Էջմիկ, ասորի Ս.
Հօր գրութիւնը թարգմանելու ժամանակ,
մտքին մէջ արդէն կազմած ըլլայ իր ա-
պագայ հեղինակութեան ծրագրին մէջ մա-
սը, զոր վերջը ամբողջացուցին է ուրիշ
շարք կամ հեղինակաց գրքերուն ընթերց-
մամբ կամ թարգմանութեամբ: Եւ ի-
րացնէ, կարելի է պատահական համա-
րիլ՝ որ երկու գրութեանց մէջ ալ՝ մի և
նոյն կարծիքները կամ տեսութիւնները,
մի և նոյն իմաստները կամ գաղափար-
ները, գրեթէ յար և նման բառերով և դար-
ձուածներով բացատրուած ըլլան: Որինակ

անուն... իւրն կամօք եղև բանսարկու... իբրև
չապստամբ յետ կացեալ թիւրեցաւ յԱստուծոյ
(62-3): Եւ ոչ չար և չարչարիչ հաստատեցաւ զնա
Աստուած, և ոչ փորձիչ՝ եթէ նովաւ փորձեալ
զարդարս զտեսնէ (50): Թուլացուցանէ ըստ չա-
րեաց կամեցաւ նորա փորձել գառաքնիս, և մը-
տեալ ի փորձութիւնսն նորա՝ իբրև ի բովս,
զտին և ընտիրն իբրև զոսկի սուրբ ելեալ ի հա-
լոցաց (182-3):

Չէ ստատնայ բռնաւոր և կանխագէտ... և
զի չէր բռնաւոր ոք, յայնմանէ յայտ է՝ զի ցը-
կինն պատրանօք մատուցեալ հարցանէր, և ոչ
բռնութեամբ զարհուրեցուցանէր (77):

Չիք ինչ չար՝ որ բնութեամբ չար իցէ (10)...
Ուստի յայտ է թէ Աստուած զգործուածն ամե-
նեցուն գեղեցիկ գործէ: Ի բարութիւն և ի չա-
րութիւն դառնալոյ զանձնիշխանութիւնն արար
կամակար, զի յոր կողմն և կամիցի՝ կարող իցէ
դառնալ (173):

Այլ բանաւորաց պարզեաց աննախանձ զան-
մահութիւն (101):

Եւ այն ոչ եթէ անձինք ինչ են, այլ յիրաց
անտի առնուն զանուանս, նոյնպէս և չարիքն ի
դիպացն առնուն զանուանումն (28):

Եւ փորձել այնչափ իխնէ ստատնայ, որչափ
հրաման առնու. և յայտ ի Յովքայ փորձանքն
է. զի եթէ ոչ նախ առ հրաման Աստուծոյ, ոչ
ժողեաց փորձել զնա... և փորձելոյն այնչափ
տայ նմա իշխանութիւն, որչափ մարդն հան-
դուրժել կարէ (181-2):

Իմն. Արիթմալան ստատնային համար «չար
և չարչարիչ» բացատրութիւնը կ'ընէ, Էջմ-
իկի հէշդ մի և նոյնը կը կրկնէ երեք ան-
գամ իր գրքին մէջ՝ Հաստատելու համար
թէ ստատնան՝ Աստուծոյ թոյլ տուածին
չափ կը փորձէ զմարդիկ, երկուքն ալ
Յովքայ օրինակը կը բերեն և միևնոյն հե-
տեանքը կը հանեն: Նոյնպէս միւս խնդ-
րիւր, թէ «Չարիքն որք լինին՝ անձինք
ինչ իցեն, թէ արգասիք անձանց», եր-
կուքն ալ գրեթէ մի և նոյն փաստերով,
օրինակներով և վկայութեամբք նոյն եզրա-
կացութեան կը յանգին, թէ «Ոչ եթէ ան-
ձինք ինչ են, այլ ի գործոց անուանին»,
և այլն:

Կը վերջացնեմ խօսքս՝ հետեւեալ եզրա-
կացութեանց գալով թէ, Ա. Արիթմալանի

1. Էջմ աղանդոց, յէջ 50, 100, 186.

2. Անդ. յէջ 87, 181.

Թուղթը մեր Ոսկեդարու անդրանիկ թարգմանութիւններէն մէկն է. Բ. Այդ գրուած թան թարգմանիչը ուրիշ մէկը չէ՝ բայց նոյն ինքն Եզնիկ Կողբացին. Գ. Թարգմանիչը, իր իսկագիր «Եղծ աղանդոց» մատենին ինչ ինչ ինքիւններուն կամ կրտսերներուն մէջ, ներշնչուելով է Աւթթալահի տեսութիւններէն և իմաստներէն:

Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Աստուած օգնէ քեզի, սիրուն թռչնիկ, ժամանակին օրհնուի բոյնդ քու ձագերովդ: Զքեզ շատ կը սիրեմ, վասնզի գիտես այսպէս լաւ վարել քու կեանքդ, մինչդեռ ես... Ո՛հ մի՛ հարցընէր թէ ինչպէս կ'անցնեմ իմս. կ'ուզէի քեզ նմանիլ:

3200

Jane Carlyle

Տ Ր Ի Պ Ո Ւ Ի Ի

ԻՏԱԼ ԵՒ ԹՈՒՐԿ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ԱՆԱՊԱՏԷՆ

ԱՌ ԵՒԻԱՌՈՒԹԻՒՆ ՈՐ ԻՐ ՏՈՒՆԸ ՄԵՐ ՏԱՆԵԱՅ
ՆԵՐՔԵԻ ԿԸ ՇՐԷՆԷ

Պտտեցար՝ պզտի ծածանող մարմնիկ, տեսար աշխարհ և հիմա դու ալ պիտի հանգչեցնես քու յոգնած թեկերդ:

Եթէ կարենայիր խօսել՝ իմ պզտի թռչնիկս, ի՞նչ չէի տար զիտնալու համար թէ ինչո՞ւ հոս ուզեցիր շինել քու բոյնդ: Վասն զի դու դիւթիչ տեղերէ անցար քու թռչնիկութեամբ ժամանակ — ամբողջ լուստուր աշխարհ մը կը տարածուէր քու ներքեդ, բայց նոր տեսակ ճաշակ քուկդ, այն ամենայն յարմար տեղերէն երկնից տակ՝ քու բոյնդ շինելու՝ ընտրեցիր միայն այս անմիթթար տեղս:

Բազդի ձախողութիւն մը ունեցար: Քու պզտի քսակդ արդեօք թեթեւացած էր, և դու, յոռեգոյնէն վախնալով, հո՞ս ապաւինեցար:

Ո՛հ, ո՛չ, դու ոսկիի պէտք չունիս, դու երջանիկ արարած: Եւ ոչ իսկ գիտես թէ կայ: Աստուծոյ արարածոց մէջ ամենէն ազգաւոր մարդն է:

Ի՞նչ ելաւ ուրեմն: Խորհրդական դէպք մը արդեօք պատահեցաւ քեզի Գերմանիա տանեաց մը տակը՝ որ միջնցուց քու աչքիդ աշխարհիս գեղեցկութիւնը, այնպէս որ ծանրաբայոյ և հանդարտ մէկ մը եղար, որ կը ձանձրանայ և կը տըրտնջէ և չգիտեր ինչո՞ւ համար:

Այսպէս տարակոյս չիկայ որ դու խոհական զուլի մը ունիս, վասն զի եր տեսնեմ որ կ'աշխատիր, վախճանիդ հասնելու համար, թեկերովդ և կտուցովդ: Պայծառ սկզբունք մը կայ քու պզտի գլխիդ մէջ, և դու կ'աշխատես, քաջասիրտ թռչուն, ուժով և հաստատամտութեամբ, և ուրիշ բան չես փնտռեր:

Յիբուի կը հաւատամ որ բնութիւնը քեզի տուած է կատարեալ խելք մը՝ քու վիճակիդ յարմար: Փոյթ չես բերի որ քու տունդ դրախտ մը ըլլայ կամ անապատ, քանի որ կ'ապրիս և կը թռչես երկնից մէջ:

Կէս տարի յառաջ, Բազմազէպի մեր ընթերցողներուն խտալական միութեան յիսնամեակին նշանակութիւնը բացատրած միջոցին, ոչինչ քաղաքական հորիզոնին վրայ թոյլ չէր տար գուշակել վերահաս պատերազմը: Այսուհանդերձ դէպքերն այնպէս եկան որ խտալիա իր միութեան յիսնամեակին շատ մօտէն վերախնայեց և նենայ յիսուն տարի յառաջ իրեն ուրած զգացումներուն: Կը մեռնէր յետին մնացորդը 1859ի մեծ դաւմին, ժէրոմ Նապոլէոնի կինը և վերկտոր Էմմանուէլի դուստրը, Կլոդիլտ Իշխանուհին, հասարակաց փրկութեան համար զոհուած այս իփիզեցին: Կլոդիլտ կ'արթնցնէր և կը տանէր իրեն հետ գերեզման խտալիոյ ազատութեան բոլոր յիշատակները՝ որոնք վերջնականապէս պատմութեան կարգը կը մտնեն: Ու խտալիա նոր շրջանի մէջ մտած միջոց կը բռնուէր պատերազմի մը, որ ոչ միայն պիտի յայտնէր իր ոյժն ու կազմակերպութիւնը՝ իբր արդէն հասու նացեալ պետութիւն մը, այլ նաև պիտի շահեցնէր իրեն կրկին անգամ անալի երկիր՝ քան որչափ որ չէր շահած խտալիոյ միութեամբը:

Տրիպոլիի պատերազմը այնքան յանկարծ ու վերահաս եղաւ, որ անոր պատճառները աւելի փնտռելու ենք առհաւական ձկտումներու և մերձաւոր պարագաներու մէջ քան իրական դէպքերու: Ար-